

УДК: 821.133.1Марія Французька

Рязанцева Тетяна
(Київ)

«ЛЕ» Марії Французької в контексті літератури фентезі

Літературна пам'ятка XII ст., збірка наративних поем «Ле» Марії Французької, розглядається у статті як один з перших творів західноєвропейського письменства, що містить паростки тенденції, які згодом отримали повноцінний розвиток у традиції «високого фентезі». Продемонстрована специфіка відбору та інтерпретації сюжетів і персонажів у чотирьох ле, які містять виразний елемент фантастичного: «Гіжмар», «Ланваль», «Бісклаврет», «Йонек». Стаття містить також біобібліографічну довідку, відомості про переклади основних творів письменниці та наукові праці, присвячені її життю і творчості.

Ключові слова: *Марія Французька, ле, фентезі, фейрі.*

Центр із дослідження літератури фентезі було створено при Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України у 2015 році як осередок для фахового спілкування науковців, що займаються дослідженням фентезі на українському та зарубіжному матеріалі. Однією з провідних форм роботи Центру є семінари науково-практичного характеру, де протягом 2015–2017 рр. було обговорено низку актуальних тем (термінологічний апарат, проблеми генези фентезі, його інтермедіальні виміри і взаємодія з поезією, особливості розвитку у національних літературах).

Матеріали з доповіді авторки цих рядків, виголошеної на четвертому семінарі ЦДЛФ (квітень

2017) лягли в основу пропонованого огляду, **мета** якого – ознайомити з життям і творчістю видатної письменниці XII ст. Марії Французької (Marie de France), у чиїх творах розробляються мотиви, що й досі функціонують у літературі фентезі. Різнопланові інтертекстуальні зв'язки з її «Ле» (збіркою віршованих повістей лірико-авантурного характеру) можна простежити у низці текстів сучасного фентезі від «Сильмариліона» Дж.Р.Р. Толкіна до трилогії «Пес і Сокіл» американської авторки Дж. Тарр і «Лицаря біля ставка» та інших романів австралійської письменниці С. Мессон.

Марію Французьку справедливо вважають однією з найвідоміших, але й найбільш загадкових постатей західноєвропейського літературного Середньовіччя. Немає певності навіть щодо її справжнього імені, адже «Марією з Франції» називає себе вона сама в одному з власних творів, підкреслюючи в такий спосіб етнічну чи географічну приналежність, а не родинні зв'язки.

Біографія письменниці, точне датування і хронологія її творів також залишаються предметом наукових дискусій, позаяк відомості про неї значною мірою запозичені з її ж текстів. Дослідники суголосні в тому, що Марія Французька народилася, ймовірно, у Франції, частину свого життя провела при дворі одного з англійських монархів, найвірогідніше, Генріха II (чоловіка Алієнори Авітанської і батька Ричарда Левиного Серця). Визначення «дама Марія», вжите одним із сучасників, досконале знання нюансів побуту тогочасної вищої шляхти та королівського двору, оприявлене у її текстах, протагоністи й ситуації, типові для цього середовища, присвяти двох її збірок представникам вищих верств суспільства (королю та графу) дають підстави вважати, що й сама письменниця мала високий соціальний статус.

I. Історико-літературний процес

Марія Французька писала англо-нормандським діалектом, який на той час був мовою панівної верхівки в Англії. Вона вправно віршувала, володіла латиною, а також, очевидно, англійською та бретонською, цікавилася історією і фольклором. Припускають, що Марія була черницею, позаяк такий рівень освіти тогочасна жінка могла отримати хіба у стінах монастиря.

До нашого часу дійшло кілька творів письменниці: «Ле» (дванадцять віршованих повістей, бл. 1150-1170), «Ізопет» або «Байки», одна з перших адаптацій байок Езопа французькою (після 1180, саме в епілозі до них авторка повідомляє, що звати її Марія і походить вона з Франції) та видіння «Чистилище Святого Патріка» (бл. 1190). Марії іноді приписують й авторство «Життя Св. Одрі» (поч. 1200-х).

«Ле» або «Пісні» (*Lais*) – віршовані оповіді про пригоди й кохання – протягом століть утримують увагу читачів. Нині їх можна читати як в оригіналі, так й у кількох варіантах перекладів – поетичних і прозових – європейськими мовами, передовсім, сучасною англійською (Ю. Мейсон, Р.Х. Хеннінг і Дж. Ферранте, Г. Берджесс, Дж.П. Шоаф, Д.Р. Слевітт та ін.) і французькою.¹ Їх включено до провідних академічних

---

¹ *Marie de France. Lais de Marie de France. Texte établi par Karl Warnke, Max Niemeyer (Bibliotheca Normannica), 1900 (p. xi).* . [Електронний ресурс] / Marie de France – Режим доступу:

https://fr.wikisource.org/wiki/Lais_de_Marie_de_France; *Marie de France. French Mediaeval Romances from the Lays of Marie de France Transl. by Eugene Mason* [Електронний ресурс] / Marie de France. – Режим доступу: <https://www.gutenberg.org/files/11417/11417-h/11417-h.htm#XVI>;

Hanning R., Ferrante J. The Lais of Marie de France. Translated with an Introduction and Notes. Foreword by J. Fowles. – New York: Dutton; Toronto: Clark, Irwin and Co, 1978. – 252 p.; *Burgess GS. The Lais of Marie de France.* – New York: Penguin, 1986. –164 p.; *The Lais of Marie de France. A Verse Translation by Judy Shoaf* [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://people.clas.ufl.edu/jshoaf/marie_lais/; *The Lais of Marie de France. Translated by D. R. Slavitt* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.aupress.ca/index.php/books/120228>.

антологій, зокрема, до «Нортонівської антології англійської літератури».²

Хрестоматії й антології тривалий час залишалися провідними джерелами ознайомлення з творчістю Марії Французької і для наших співвітчизників. Приміром, ле «Деревник» (фр. «Chèvrefeuille»), увійшло до «Хрестоматии по зарубежной литературе Средних веков» (1953) у російському перекладі М. Замаховської («О Жимолости»)³ Українська версія цього твору, вміщена в антології «Сузір'я французької поезії», належить М. Терещенку, який переклав також одну з байок Марії Французької.⁴ У 2014 році харківське видавництво «Фоліо» опублікувало російський переклад цілого корпусу «Ле», виконаний В. Доліною.⁵ Повного українського перекладу збірки, на жаль, і досі немає.

Оповідну майстерність, спостережливість, ліризм і гумор «Ле» відзначали митці різних епох. Вже у XIII–XV ст. ці віршовані повісті стали об'єктом наслідування і переробок, про них прихильно відгукувалися французькі письменники XVI ст., високу оцінку їм дав Й.В. Гете. Англійська письменниця доби Романтизму М. Бетем присвятила Марії Французькій поему «Пісня про Марі» (Lay of Marie, 1816).⁶ У XX ст. Дж. Фаулз написав

---

² The Norton Anthology of English Literature. The Major Authors / [general ed. M. H. Abrams; associate general ed. S. Greenblatt] – 7th edition. – New York; London: W.W. Norton & Co. Ltd., 2001. – P. 105-118.

³ Мария Французская. О жимолости / Мария Французская // Хрестоматия по зарубежной литературе. Литература Средних веков. / [Сост. Пуришев Б. И., Шор Р. О.] – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1953. – С. 216-218.

⁴ Марі де Франс. Ягня і коза. Ле про жимолость / Марі де Франс // Сузір'я французької поезії: Антологія у 2х тт. – т. 1. – Київ: Дніпро, 1971. – С. 32-36.

⁵ 12 «Повестей» Марии Французской / [пер. В. Долиной] – Харьков: Фолио, 2014. – 256 с.

⁶ *Betham M.* The Lay of Marie. – Bod Third Party Titles, 2011. – 170 p.

I. Історико-літературний процес

передмову до одного з перекладів «Ле» (1978) і включив власну адаптацію ле «Елідюк» як вставну новелу у роман «Вежа з чорного дерева».⁷

Науковий інтерес до наративної поезії Марії Французької активізувався у ХІХ ст. і не згасає донині. Бібліографія досліджень невпинно поповнюється, тому видається доцільним назвати тут лише кілька важливих імен та узагальнюючих праць. Передовсім, це – розвідки видатних медієвістів Ж. Бедьє, Ж. Ле Гоффа, Л. Спітцера,⁸ які торкалися різних аспектів творчості письменниці.⁸ Комплексний аналіз «Ле» Марії Французької здійснений у монографіях П.М. Кліффорд (1982) і Г. Берджеса (1987).⁹ Безперечно варті уваги й присвячений Марії розділ у монографії Д. Ватт (2007) та дослідження К. Россі (2007, 2009).¹⁰ З нещодавніх праць слід назвати монографію Н. Долгорукової (2016), де опубліковані нові російські переклади кількох ле.¹¹

Українські науковці, за винятком І. Качуровського, який розмірковує про окремі ле у «Генериці й

⁷ Фаулз Дж. Вежа з чорного дерева / [пер. Д. Стельмаха] – К.: Дніпро, 1986. – С. 130-158.

⁸ Bédier J. Les lais de Marie de France / J. Bédier // Revue des Deux-Mondes. – 1891. – 107. – P. 835-863; Spitzer L. The prologue to the Lais of Marie de France and medieval poetics / L. Spitzer // Modern Philology. – 1943-1944. – 41. – P. 96-102; Le Goff J. Guerriers et bourgeois conquérants. L'image de la ville dans la littérature française du XIIe siècle / J. Le Goff // L'imaginaire médiéval. – Paris: Gallimard, 1985. – P. 208-241.

⁹ Clifford P. Marie de France. Lais / P. M. Clifford. – London: Grant & Cutler, 1982. – 93 p.; Burgess G.S. The Lais of Marie de France: Text and Context / G. S. Burgess. – Athens GA: Univ. of Georgia Press, 1987. – xiii+245 p.

¹⁰ Watt D. Medieval Women's Writing: Works By And For Women In England, 1100-1500 / D. Watt. – Cambridge: Polity, 2007. – 208 p.; Rossi C. Marie, ki en sun tens pas ne s'oblíe. Marie de France: la Storia oltre l'enigma / C. Rossi. – Roma: Il Bagatto Libri, 2007. – 207 p.; Rossi C. Marie de France et les érudits de Cantorbéry / C. Rossi. – Paris: Editions Classiques Garnier, 2009. – 233 p.

¹¹ Долгорукова Н.М. Сафо Средневековья. Мария Французская: Круг чтения и литературные принципы автора XII века / Н. М. Долгорукова. – Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. – 272 с.

архітектоніці», поки що не досліджували творчість середньовічної письменниці.¹²

У масиві праць, присвячених доробку Марії Французької, окрему групу становлять різноманітні дослідження нюансів фантастики в «Ле», важливість й оригінальність якої суголосно визнають літературознавці.¹³ Необхідно висловити й кілька спостережень щодо ролі «Ле» у становленні метажанру фентезі¹⁴, адже саме тут чи не вперше у європейській літературі було опрацьовано кілька важливих фольклорних мотивів, які експлуатуються донині. Це, зокрема, елементи Артуріани, стосунки людей з представниками Інакшого світу, перевертні тощо.

«Ле» Марії Французької – це дванадцять віршованих оповідей авантюрно-ліричного характеру, кожна з яких є самостійним твором, розповіддю про пригоду, незвичайну історію кохання. На думку дослідників, у роботі над ними авторка користувалася як усними, так і писемними джерелами. «Запозиченість» сюжетів і свою

---

¹² Див.: Качуровський І. Генерика і архітектоніка. Кн. 1. Література європейського Середньовіччя / І. Качуровський. – Київ: Києво-Могилян. акад., 2005. – 382 с.

¹³ Hodgson F. Alienation and the Otherworld in *Lanval*, *Yonec*, and *Guigemar* / F. Hodgson // *Comitatus: A Journal of Medieval and Renaissance Studies*. – 1974. – № 5 (1). – P. 19-31; Green R.B. The Fusion of Magic and Realism in Two Lays of Marie de France / R. B. Green // *Neophilologus*. – 1975. – № 59 (3). – P. 324-336; McCash J.H. The Curse of the White Hind and the Cure of the Weasel: Animal Magic in the *Lais* of Marie de France / J. H. McCash // D. Maddox & S. Sturm-Maddox (Eds.). *The Literary Aspects of Courtly Culture*. – Cambridge: D. S. Brewer, 1994. – P. 199-209; Breuer H. *Crafting the Witch: Gendering Magic in Medieval and Early Modern England* / H. Breuer. – New York: Routledge, 2009. – 202 p.; Leventhal C. Finding Avalon: The Place and Meaning of the Otherworld in Marie de France's *Lanval* / C. Leventhal // *Neophilologus*. – 2014. – № 98. – P. 193-204.

¹⁴ Про інші аспекти взаємодії «Ле» і сучасного фентезі див. зокрема: Shippey T. Breton Lais and Modern Fantasies / T. Shippey // *Studies in Medieval English Romances* [ed. D. S. Brewer]. – D. S. Brewer, 1988. – P. 69-91.

I. Історико-літературний процес

роль транслятора мисткиня неодноразово підкреслює у текстах. Цілком імовірно, що у відборі та опрацюванні матеріалів авторка орієнтувалася, переважно, на жіночу аудиторію, знаходячи своїх читачок і слухачок у вищих верствах тогочасного суспільства.

Принаймні частина її оповідей постали зі специфічного фольклорного жанру бретонських ле, що розвивали певні мотиви кельтської міфології і саме у XII ст. прокладали собі дорогу у писану літературу. Оригінальність авторського ле полягає в органічному поєднанні фантастики з типовими ситуаціями побуту середньовічної шляхти, що корелює з поширеною практикою фентезі і наукової фантастики – вписуванням надзвичайного у буденність. Якщо застосувати до них сучасну класифікацію фентезі-творів, запропоновану Ф. Мендлесон, чарівні ле Марії Французької потраплять до категорії «фентезі вторгнення» (*intrusion fantasy*), бо демонструють ситуації раптового проникнення фантастичного у плин звичайних подій.¹⁵

Важливо підкреслити, що у всіх ле йдеться про пригоди, які трапляються з персонажами, котрі не шукають пригод. Ключове для фентезі поняття квесту (сповнена пригод подорож-пошук, подорож у пошуках пригод) розвивається вже у лицарських романах, які, на думку фахівців, багато чим завдячують бретонським ле.

Власне фантастичними можна вважати близько третини історій збірки Марії Французької. У ле «Гіжмар» фігурують чарівні тварина і корабель, зачарована сорочка; «Бісклаврет» – це історія про перевертня. «Ланваль» і «Йонек» розробляють мотив зустрічі людей з представниками Інакшого світу. В першій з цих двох історій йдеться про кохання між лицарем і дівочою з Авалону, у другій – про кохання жінки і лицаря-сокола.

---

¹⁵ *Mendlesohn F. Rhetorics of Fantasy / F. Mendlesohn. – Middletown, Connecticut: Wesleyan Univ. Press, 2008. – P. 115.*

Прикметно, що Марія Французька далека від демонізації надприродних істот. Сам факт їх «іншосвітного» походження або незвичайні властивості не є для неї негативними маркерами. Критерії оцінки базуються, передовсім, на моральних якостях і поведінці персонажів у конкретній ситуації, незалежно від їхньої сутності.

Змалювання фейрі в її текстах як істот загадкових, зовнішньо прекрасних і наділених магічною силою, близьке до моделей кельтської міфології, а позитивна оцінка (визнання за ними лицарських чеснот, милосердя й мудрості) дозволяє побачити у героях «Ланваля» та «Йонека» віддалених «предків» ельфів Дж.Р.Р. Толкіна.

Фейрі у ле Марії Французької ніколи не називаються такими прямо, отримуючи, натомість, непрямі позитивні характеристики. Прихильне ставлення авторки до своїх незвичайних персонажів проявляється, зокрема, в тому, що вона змальовує їх добрими християнами. Приміром, ельфійський король Мульдумарек, перевертень, який вперше прилітає до героїні ле «Йонек» у подібі великого темного птаха (в основі оповіді – прадавній казковий сюжет про чарівного нареченого), визнає себе християнином і навіть – знов змінивши подобу! – приймає Святе Причастя без жодної шкоди для себе. У його чарівному місті є християнські церкви, дзвонять дзвони, його самого по смерті ховають у монастирі, а у фіналі оповіді абат шанобливо демонструє могилу короля-перевертня його коханій та їхньому сину.

Натомість в анонімних ле початку XIII ст. лицарі-фейрі отримують негативні характеристики, а історії куртуазного кохання перетворюються на трагічні історії зваблення. Фейрі як позитивний герой у наративному поетичному творі XIII ст. – це Оберон, король ельфів у французькій шансон-де-жест «Гюон з Бордо».

I. Історико-літературний процес

Отже, як демонструє наведений вище огляд, специфіка відбору та інтерпретації сюжетів і персонажів, промовисто свідчить на користь зарахування «Ле» Марії Французької до парадигми фентезійної літератури як одного з перших творів, що містить паростки тенденцій, котрі згодом отримали повноцінний розвиток у т. зв. «високому фентезі».

На завершення хотілося б висловити надію, що «Ле» Марії Французької, визначна літературна пам'ятка XII ст., яка досі не привертала спеціальної уваги вітчизняних науковців, зацікавить дослідників фентезі, для якого вона, як свідчать чимало англомовних текстів XX ст., залишається важливим й актуальним інтертекстом.